

len bu şehirde vefat ettiği, cenaze namazını İbn Ebû Duâd'ın kıldırıldığı kaydedilmektedir (İbnü'l-Murtazâ, s. 48, 54, 61). Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-nihâl*'ini neşreden Muhammed Seyyid Kılânî, herhangi bir kaynak belirtmeden Hişâm b. Amr'ın 226 (841) yılında vefat ettiğini kaydeder (*el-Milel*, I, 72). Fuvâtî veya Fütî nisbesi hakkında bilgi veren, ancak Hişâm'dan söz etmeyen Sem'ânî bu kelimenin "peştimal, önlük, havlu" anlamına gelen "fûta" veya "rût" ile bağlantılı olduğunu, söz konusu nisbenin de bunları satan kişiler için kullanıldığını belirtir (*el-Ensâb*, IV, 408-409; ayrıca bk. Süyûtî, II, 163).

Kaynaklar Hişâm b. Amr'ın Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf, Nazzâm ve Muammer b. Abbâd gibi ünlü Mu'tezile kelâmcılarının talebesi olduğunu belirtmektedir. Kendisinin en meşhur öğrencisi ise Abbâd b. Süleyman es-Saymerî'dir. Bazı kaynaklarda Hişâm'ın Mu'tezile'nin "usûl-i hamse"-sini genelde benimsediği, ancak onun mensup olduğu Basra ekolünün görüşlerine aykırı bazı telakkilerinin bulunduğu, bu sebeple de çevresinde Hişâmiyye diye adlandırılan bir grubun teşekkül ettiği kaydedilir (Bağdâdî, s. 159; İsferyânî, s. 75; Şehristânî, I, 72).

Hişâm b. Amr'ın günümüze intikal eden herhangi bir eseri bulunmadığından görüşleri genellikle Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, Abdülkâhîr el-Bağdâdî, Şahfûr b. Tâhir el-İsferyânî, Ebû'l-Muîn en-Nesefî ve Şehristânî gibi Sünnî müelliflerin tenkitleriyle Ebû'l-Hüseyn el-Hayyât ve Kâdî Abdülcebbâr gibi Mu'tezile âlimlerinin yaptığı nakillerden öğrenilmektedir. Bu bilgiler ışığında ona atfedilen görüşler şöylece özetlenebilir: Fizik âlem atomlardan (cüz-i lâ yetecezzâ) oluşmuştur ve sürekli değişikliğe uğramaktadır. Hişâm'a göre sonlu, sınırlı ve dolayısıyla hâdis olan bu atomlardan teşekkül eden âlem de sonlu, sınırlı ve hâdistir (Eş'arî, s. 304, 311, 315). Allah Teâlâ hakkında O'nun yetkinliğine gölge düşürecek herhangi bir nitelemede bulunulması câiz değildir. Bundan dolayı her ne kadar Kur'an'da, "Allah bize yeter; O ne güzel vekîldir" diyenler övülmüşse de (Âl-i İmrân 3/173) insanlar arasında müvekkilin vekilden güç ve rütbe bakımından üstün olduğu yolundaki kanaat göz önünde bulundurulduğu takdirde Allah'ın insanlar tarafından bu anlama gelen bir "vekîl" şeklinde algılanması doğru olmaz. Ona göre nitelediği konuda zihninde birtakım eksik anlamlar bulu-

nan insan hiçbir zaman zât-ı ilâhiyyeye lâ-yık anlamı düşünemez (Eş'arî, s. 488; krş. Hayyât, s. 48, 121). Hişâm b. Amr, sonsuz bir varlık olan Allah'ın ilminin de sonsuz olduğunu belirtir ve ilm-i ilâhînin ma'dûma taalluk etmediğini söyler. Ayrıca âlemin ezeliği fikrini çağırştırdığı ve tevhid ilkesiyle bağdaşmadığı için, "Allah ezelde âlim ve kâdirdir" demek isabetli sayılmaz (Eş'arî, s. 158, 182-183, 488-489, 495; Nesefî, I, 5, 196; II, 687). Hişâm'a göre Allah insanlar tarafından hiçbir şekilde görülemez ve "bilme" mânası kastedilse bile, "Biz O'nu kalplerimizle görürüz" denilemez (Eş'arî, s. 157, 216). Allah'a mekân nisbet etme anlamı taşıyan bütün naslar te'vil edilir (*a.g.e.*, s. 157). Kullarına asla zulmetmeyen Allah insanı bütün ihtiyarî fiilleri için geçerli olan bir istitâatla donatmıştır (*a.g.e.*, s. 202-203, 228-230, 345, 558; Nesefî, II, 552, 650).

Araz mahiyetindeki hissî mucizelerin peygamberliğin delili olamayacağını ileri süren Hişâm b. Amr, bununla birlikte Kur'an-ı Kerim'in metninin sahip bulunduğu üstün vasıflar sebebiyle muciz olduğunu söyler (Eş'arî, s. 225-226). İmanî "farz ve nâfileleriyle birlikte bütün ilâhî buyruklara uymak" şeklinde tanımlayan Hişâm (*a.g.e.*, s. 268, 278) imâmet konusunda da farklı görüşlere sahiptir. Ona göre ümmet belli bir görüş üzerinde birleştiği, zulüm ve fesadı terkettiği takdirde kendisini yönetmek üzere bir imam seçmelidir. Ancak ümmetin ayaklanıp imamı öldürmesi durumunda bu görev hiç kimseye verilemez (Bağdâdî, s. 163-164; Nesefî, II, 823). Abdülkâhîr el-Bağdâdî bu görüşün, kendisinden önceki halifenin öldürülmesinden sonra halife olan Hz. Ali'nin imâmetini kabul etmeme anlamına geldiğini düşünmekte (*el-Farq*, s. 164), Hayyât ise Hişâm b. Amr'ın Hz. Osman'ın şehid edilmesi olayı ile Cemel Vak'ası hakkındaki görüşlerini savunmakta ve onun bu olaylara karışan sahâbîlerin hiçbirinden teberrî etmediğini belirtmektedir (*el-İntişâr*, s. 50-51, 115-117, 120-121).

İbnü'n-Nedîm *Kitâbü'l-Maḥlûk*, *Kitâbü'r-Red 'ale'l-Eşam fi nefyi'l-harekât*, *Kitâbü Ḥalki'l-Kur'an*, *Kitâbü't-Tevhîd*, *Kitâbü Cevâbi ehli Ḥorasân*, *Kitâb ilâ ehli'l-Başra*, *Kitâbü'l-Uşûli'l-ḥamse*, *Kitâb 'ale'l-Bekriyye*, *Kitâb 'alâ Ebi'l-Hüzeyl fi'n-na'im* adlı eserleri Hişâm b. Amr'a nisbet ediyorsa da (*el-Fihrist*, s. 214) bunların hiçbirisi günümüze ulaşmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Hayyât, *el-İntişâr*, s. 48-51, 57, 92, 106, 115-117, 120-122, 131; Kâ'bî, *Bâbü zikri'l-Mu'tezile min "Maḳālâtî'l-İslâmiyyîn"* (nşr. Fuâd Seyyid, *Fazlû'l-i'tizâl ve ṭabaḳâtü'l-Mu'tezile* içinde), Tunus 1393/1974, s. 71-72; Eş'arî, *Maḳālât* (Ritter), s. 157-158, 182-183, 202-203, 216, 225-226, 227, 229-230, 268, 274, 278, 304, 311, 315, 345, 364, 415, 436, 488-489, 495, 511, 558, 568; İbn Ebû Amr, *el-Ecvibetü'l-müs-kite* (nşr. M. Abdülkâdir Ahmed), Bulak 1985, s. 81; Malatî, *et-Tenbih ve'r-red*, s. 39, 41; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 214; İbn Fûrek, *Mücerredü'l-maḳālât*, s. 311; Kâdî Abdülcebbâr, *Ṭabaḳâtü'l-Mu'tezile* (nşr. Fuâd Seyyid, *Fazlû'l-i'tizâl ve ṭabaḳâtü'l-Mu'tezile* içinde), Tunus 1393/1974, s. 271-272, 285; Bağdâdî, *el-Farq* (Abdülhamîd), s. 159-164; İbn Hazm, *el-Fasl* (Umeyre), II, 294; İsferyânî, *et-Tebşîr* (Hut), s. 75-77; Nesefî, *Tebşîratü'l-edille* (Salamé), I, 5, 196; II, 552, 650, 687, 823; Şehristânî, *el-Milel* (Kılânî), I, 72-74; Sem'ânî, *el-Ensâb* (Bârûdî), IV, 408-409; İbnü'l-Murtazâ, *Ṭabaḳâtü'l-Mu'tezile*, s. 48, 54, 61, 77, 90; Süyûtî, *Lübbü'l-Lübâb* (nşr. M. Ahmed Abdülazîz - Eşref Ahmed Abdülazîz), Beyrut 1411/1991, II, 163; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesi-nin Teşekkül Devri* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 273, 277; I. Goldziher, "Hellenistischer Einfluss auf Mu'tezilitische Chalifatstheorien", *Isl.*, VI (1916), s. 173-177; Ch. Pellat, "Hişâm b. 'Amr al-Fuwaṭi", *IEP* (İng.), III, 496; Mustafa Öz, "Abbâd b. Süleyman es-Saymerî", *DİA*, I, 12-13.

CİHA TUNÇ

HİŞÂM b. ÂS b. VÂİL
(هشام بن العاص بن وائل)

Ebû Mutî' Hişâm b. Âs (el-Âsî)
b. Vâil es-Sehmî el-Kureşî
(ö. 13/634)

Sahâbî.

Babası Âs b. Vâil müşriklerin ileri gelenlerinden olup Hz. Peygamber'e ve müslümanlara düşmanlığı ile tanınır. Annesi Ümmü Harmele bint Hişâm b. Mugîre Ebû Cehil'in kız kardeşidir. Hişâm'ın künyesi önceleri Ebû'l-Âs (âsinin babası) iken Resûl-i Ekrem tarafından Ebû Mutî' (itâat edenin babası) olarak değiştirildi. İlk müslümanlar arasında yer alan ve Mısır fâtihî Amr b. Âs'ın baba bir kardeşi olan Hişâm Ebû Cehil'in kızıyla evlendi; İkinci Habeşistan Hicreti'ne katıldı. Orada Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret edeceğini duyunca onunla birlikte hicret etmek üzere Mekke'ye döndü. Ancak başta babası olmak üzere Mekke'li müşrikler onu hapsedtikleri için hicret edemediği gibi Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarına da katılmadı. Resûlullah Hişâm'ın durumundaki müslümanlara çok üzölmüş, kurtulmaları için uzunca bir müddet sabah na-

mazlarında onlara dua etmiştir (Müslim, "Mesâcid", 294-295). Nihayet Resûl-i Ekrem işkence altındaki müslümanları kurtarması için Velîd b. Velîd'i Mekke'ye gönderdi; onlar da umretü'l-kazâdan dönmekte olan müslümanlara katılarak Medine'ye geldiler. Bunu duyan Kureyşliler, Hâlid b. Velîd başkanlığındaki bir grup Mekkeli'yi onları yakalamakla görevlendirdi. Ancak Uşfân'a kadar giden takipçiler izlerini bulamayıp geri döndüler.

Hişâm b. Âs Hendek Savaşı'ndan sonraki bütün gazvelere katıldı. Hz. Ebû Bekir tarafından Herakleios'u İslâm'a davet amacıyla gönderilen heyet içinde yer aldı ve sözcülük görevini üstlendi. Hâlid b. Velîd kumandasında yalancı peygamber Tuleyha b. Huveylid el-Esedî üzerine gönderilen orduya katıldı ve yine Hâlid'in emrinde Ecnâdeyn Savaşı'na iştirak etti. Bir ara müslüman askerlerin gerilemekte olduğunu görünce, "Ey müslümanlar, gelin, gelin! Ben Hişâm b. Âs'ım. Cennetten mi kaçıyorsunuz?" diye bağıarak düşman saflarına daldı ve şehid düşünceye kadar çarpıştı (28 Cemâziyelevvel 13/30 Temmuz 634). Onun Yermük Savaşı'nda (15/636) şehid olduğu da rivayet edilmektedir.

Hz. Peygamber, "Âs'ın iki oğlu da mümindir" diyerek (*Müsned*, II, 304, 327, 353, 354) Amr ile Hişâm'a iltifat etmiş, Amr b. Âs da, "Allah onu şehid olarak kabul etti, beni etmedi" sözüyle kardeşinin şehâdetine imrendiğini belirtmiştir. Babaları Âs b. Vâil'in, ölümünden sonra 100 köle âzat edilmesini vasiyet etmesi üzerine Hişâm'ın elli köle âzat ettiği, Amr'ın ise bu hususu Resûl-i Ekrem'e sorduğu, onun da müslüman olmadan ölen kimseye bunun bir fayda sağlamayacağını söylediği belirtilmektedir (Ebû Dâvûd, "Veşâyâ", 16).

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, II, 304, 327, 353, 354; Müslim, "Mesâcid", 294-295; Ebû Dâvûd, "Veşâyâ", 16; İbn İshak, *es-Sîre*, s. 151, 207; İbn Hişâm, *es-Sîre* (Zekkâr), I, 246, 326-329; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 191-194; İbn Habîb, *el-Muḥabber*, s. 433; Belâzürî, *el-Büldân ve fütûḥuhâ ve aḥkâmuhâ* (nşr. Süheyl Zekkâr), Beyrut 1412/1992, s. 114, 132; Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, XII/3, s. 15; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, V, 401-402; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, III, 77-79; a.mlf., *Târîḥu'l-İslâm: 'Ahdü'l-ḥulefâ'i'r-râşidin*, s. 103-105; İbn Hudeyde, *el-Mişbâhu'l-muḍî* (nşr. Muhammed Azî-müddîn), Beyrut 1405/1985, I, 242-245; II, 97-99; İbn Hacer, *el-İşâbe*, III, 604; Zirikî, *el-A'lâm*, IX, 84.

SALİM ÖGÜT

HİŞÂM ed-DESTÜVÂÎ

(هشام الدستوائى)

Ebû Bekr Hişâm
b. Ebî Abdillâh Senber el-Basrî
(ö. 153/770)

Hadis hâfızı.

Hadis rivayetinin yanında ticaretle de meşgul olduğundan satmak istediği giyim eşyalarını Ahvaz'ın kasabalarından Destüvâ'dan getirdiği için Destüvâî veya Sâhibü'd-Destüvâî diye anılmıştır. Bu nisbeyi Destevâî şeklinde okuyanlar da bulunmaktadır (Mizzî, XXX, 216). Hişâm Katâde b. Diâme, Hammâd b. Ebû Süleyman, Yahyâ b. Ebû Kesîr, Eyyûb es-Sahtiyânî ve Ma'mer b. Râşid gibi muhaddislerden hadis almış, Katâde'nin hadislerini en iyi onun bildiği, Yahyâ b. Ebû Kesîr'in rivayetlerini kitapları kaybolan Evzâî'den daha iyi koruduğu kabul edilmiştir. Kendisinden hadis rivayet edenler arasında Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Yezîd b. Hârûn, Abdurrahman b. Mehdî, Abdullah b. Mübarek, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, İsmâil b. Uleyye, Bişr b. Mufaddal, akranlarından Şu'be b. Haccâc, Nadr b. Şümeyl, Vekî' b. Cerrâh gibi muhaddisler bulunmaktadır.

Hâfızası son derece kuvvetli, güvenilir bir muhaddis olarak tanınan Hişâm'ın bu yönünü takdir eden Ahmed b. Hanbel ezberlediğini ondan daha iyi koruyan bir kimse bulunacağına ihtimal vermemektedir. Hadiste Hişâm'ın sözü üzerine söz söylenemeyeceğini belirten Şu'be de hocası Katâde'nin hadislerini Hişâm'ın kendisinden daha iyi muhafaza ettiğini belirtmiştir. Yahyâ el-Kattân ise bir hadisi Hişâm'dan dinledikten sonra artık onu başkasından duymanın o kadar önemli olmadığını söylemiştir. Hadis rivayetindeki bu konumu dolayısıyla kendisine "emîrü'l-mü'minîn fi'l-hadis" unvanı verilmiştir.

Bazı kaynaklarda Hişâm'ın Kaderiyye'ye mensup olduğu zikredilmektedir (Mizzî, XXX, 221; Zehebî, *Tezkiretü'l-ḥuffâz*, I, 164). Ancak Kaderiyye'nin propagandasını yapmadığı, bu mezhebin önde gelenleri arasında yer almadığı veya daha sonra bu tür görüşlerinden vazgeçtiği için rivayetleri İmam Mâlik'in *el-Muvatta'*ı dındaki hadis kitaplarında yer almıştır.

Hişâm ed-Destüvâî, Allah rızâsı için hadis rivayet ettiğini ve âhirette ancak bu sayede kurtulabileceğini umduğunu söylemiştir. Allah korkusuyla çok ağladığı ve bu sebeple gözlerini kaybettiği rivayet edilmektedir (Zehebî, *Tezkiretü'l-ḥuffâz*, I, 164).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 279-280; Buhârî, *et-Târîḥu'l-kebir*, VIII, 198; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerḥ ve't-ta'dil*, IX, 59-61; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, s. 158; Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 278-286; Hâtîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' il-aḥlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'* (nşr. Mahmûd Tahhân), Riyad 1403/1983, I, 157; Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, 215-223; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, VII, 149-156; a.mlf., *Tezkiretü'l-ḥuffâz*, I, 164; a.mlf., *el-Muḡnî*, II, 771; a.mlf., *el-İber*, I, 169-170; İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, XI, 43-45; Abdülfettâh Ebû Gudde, *Ümerâ'ü'l-mu'minîn fi'l-hadis*, Halep 1411, s. 110; Wensinck, *el-Mu'cem*, VIII, 286.

İBRAHİM HATİBOĞLU

HİŞÂM b. HAKEM

(هشام بن الحكم)

Ebû Muhammed Hişâm
b. el-Hakem el-Vasîfî
(ö. 179/795)

Ca'fer es-Sâdık ve oğlu
Mûsâ el-Kâzım döneminde
İmâmiyye kelâmının
en önemli temsilcisi.

Vâsî'ta doğdu. Buradan Kûfe'ye gidecek Beni Şeybân kabilesi arasında yaşadı. Önceleri Cehm b. Safvân'a intisap ettiği, İslâm'ın tevhid ve nübüvvet görüşlerini çürütmeye çalışan Seneviyye'nin önemli isimlerinden Ebû Şâkir ed-Deysânî'nin öğrencisi olduğu rivayet edilmektedir (Ebû Ca'fer et-Tûsî, *İhtîyârü ma'rifeti'r-ricâl*, s. 278). Medine'de Ca'fer es-Sâdık'la görüşen Hişâm onun yakın ilgisine mazhar olduktan sonra Şî'a'ya geçti. Ardından Ebû Şâkir ve diğer Deysânîler'e karşı yürütülen münakaşalara katıldı. Kûfe'de meşhur İbâzî kelâmcısı Abdullah b. Yezîd ile ortak ticaret yaptı. 148'de (765) vefat eden Ca'fer es-Sâdık'ın büyük oğlu Abdullah'ın imâmetini reddederek Mûsâ el-Kâzım'ı destekledi ve onunla yakın münasebet kurdu.

Hişâm b. Hakem, Halife Hârûnürreşîd devrinde (786-809) Bağdat'a giderek ticaretle meşguliyetini burada da sürdürdü. Devrinin önde gelen Mu'tezile âlimlerinden Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf ve Ebû Bekir el-Esam ile tartışmalar yaptı; hayatının son dönemlerinde Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî'nin huzurunda yapılan kelâm münazaralarına katıldı, bir kısmına başkanlık etti. Bir rivayete göre Hârûnürreşîd, düşüncelerini zararlı bulduğu ve Mûsâ el-Kâzım'la olan ilişkilerini sakıncalı gördüğü için Hişâm'ı hapsedirdi. Bu yüzden bazı Şîiler, Mûsâ el-Kâzım'ın öldürülmesinden aşırı fikirleri dolayısıyla Hişâm'ı da sorumlu tutmuşlardır. Hârûnürreşîd tara-